

SZENT ISTVÁN EGYETEM
GÖDÖLLŐ

DOKTORI (Ph.D.) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

**A közép-kelet-európai egészségparadoxon regionális gazdasági
összefüggései**

Készítette:

Egri Zoltán

Gödöllő
2011

A doktori iskola

megnevezése: Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola

tudományága: gazdálkodás- és szervezéstudományok

vezetője: Dr. Szűcs István
egyetemi tanár, MTA doktora
SZIE, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar,
Közgazdaságtudományi és Módszertani Intézet

Témavezető: Dr. Káposzta József
egyetemi docens, közgazdaságtudomány kandidátusa
SZIE, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar,
Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet

.....
Az iskolavezető jóváhagyása

.....
A témavezető jóváhagyása

BEVEZETÉS

A jólét elérése különböző dimenziókban ugyan, de megjelenik az Európai Unió számos dokumentumában. Olyan kifejezések és gondolatok, mint pl. a gazdasági, társadalmi fejlődés előmozdítása, a gazdasági, társadalmi és területi kohézió megerősítése; a jólét előmozdítása az Európai Gazdasági Közösség alapítását deklaráló Római szerződéstől a legújabb Lisszaboni szerződésig kitüntetett helyen szerepel. A területi szinten értelmezett fejlődés/fejlesztés kérdésköre már az 1957. évi Római Szerződésekben megjelent, a 158. cikkelyben megfogalmazódik a különböző fejlettségű régiók közötti egyenlőtlenségek csökkentésére való törekvés. A regionális fejlődés lehetőségének indikátora gazdasági töltetű ma: főleg az egy főre jutó GDP és a munkanélküliségi indikátorok alakulása határozta, határozza meg a fejlesztésre fordítható források arányát. Ennek értelmében, a kohéziós politika ezen jellemzőkre koncentrált, főleg a gazdasági növekedéstől és a foglalkoztatás bővülésétől várja a térbeli kiegyenlítődést és a jólét elérését.

De valóban kifejezi a fejlettséget az egy főre jutó gazdasági teljesítmény? A fejlődés gazdaságtanának tudományága évtizedek óta ismeri és elismeri az ezzel ellenkező hangokat, többek között Gunnar Myrdalét, Albert Hirschmanét, Paul Streetenét és Amartya Senét. E tudósok nem állják feltenni a kérdést: vajon valóban a különféle árujavak és a pénzjövedelem birtoklása, vagyis az egy főre jutó GDP-ben mért gazdasági növekedés a fejlődés végső célja, értéke? Vagy mindezekre azért van szükségünk, mert segítenek a jó életvezetésben, abban, hogy olyan életet éljünk, amelyet jó okkal tartunk értékesnek? Ebben nyilvánvalóan szerepe van az általunk elérhető (megfizethető) áruknak és szolgáltatásoknak, ám ezek csak annyiban bírnak értékkel, amennyiben használatukkal életünk minőségét javíthatjuk. Pusztán instrumentális értékük van, azaz eszközként, nem pedig magukban (célként) értékesek. A fejlődés értelmét tehát önmagában a bővülő áru- és szolgáltatásválasztékban, önmagában a növekvő termelésben és fogyasztásban, önmagában az emelkedő reáljövedelemben meghatározni és mérni nem más, mint az eszköz és a cél összekeverése. (PATAKI 1998) Pedig az Európai Unió berkein belül is számos hang figyelmeztet a GDP hiányosságaira, felhívva a figyelmet arra, hogy a mutató „semmit sem árul el az emberek közérzetéről (boldogságukról) vagy arról, hogy mennyire fenntartható a társadalmi fejlődés.” (EC 2009a: 53. oldal)

A dolgozatban nem törekedtem a fejlődés/fejlettség fogalmak meghatározására, általános értelemben NEMES NAGY (1998) fejlődés-jellemzőit tekintettem irányadónak:

- A fejlődés (miként statikus párja, a fejlettség) is egyike azoknak az összetett fogalmaknak, amelyek nagyon nehezen definiálhatók, illetve, amelyek értelmezése körül – a fogalom értéktartalma miatt – általában nincs közmegegyezés;
- Nehezíti a fogalom meghatározását, hogy jellemzően nem egy könnyen mérhető mennyiségi, hanem soktényezős minőségi fogalomról van szó;
- A fejlettségnek számos oldala, tényezője, egymásba át nem vihető eleme van, a különböző dimenziók fontosságának, szerepének megítéléséhez térben és időben változó társadalmi értéktartalmak kapcsolódnak;
- A fejlődés és a növekedés különbözőségét visszaadja az a tömör megfogalmazás, miszerint mindkettő változást jelent, a növekedésben a mértékek, a fejlődésben az értékek változnak. Sőt, a legújabb időkben a növekedés és a fejlődés viszonyában azok konfliktusa került előtérbe.

Értekezésemben vállalva az értéktartalmi, ill. -meghatározási vitákat a fejlődés/fejlettség alatt nem kívántam csupán az értékmentesnek nevezett gazdasági színvonalkülönbséggel, életszínvonallal operálni. Fejlődés alatt az életminőséget, azon belül is a humán jóllétet, annak főbb jellemzőit értettem, ill. vizsgáltam. Dolgozatomban számos kutatási kérdést fogalmaztam meg, melyek közös nevezője a hagyományos gazdasági és a humán fejlődés közötti kapcsolat. Ezen interakció eredményességének, területi módszertanának és térbeli sajátosságainak ismertetésére és kimutatására törekedtem.

Disszertációm első felében a kapcsolódó szakirodalom áttekintését végeztem el. Elsőként a közép-kelet- és a nyugat-európai regionális térszerkezetet mutattam be. Ezt követően a konvencionális gazdasági fejlődés elméletének és gyakorlatának alapvető hiányosságaira mutattam rá, majd összehasonlítóként megjelenítettem a humán fejlődés tételét. Rávilágítottam a két elmélet alapvető különbségeire, egymás közötti kapcsolatára és speciális sajátosságaira is.

Ezt követően egy speciális közép-kelet-európai humán jelenségre hívtam fel a figyelmet. A régióra jellemző egészségparadoxon – amely abban nyilvánul meg, hogy a társadalmi-gazdasági fejlettséghez képest jóval rosszabb a középkorú férfiak egészségi állapota – nem új keletű jelenség, már az 1960-as évek második felétől megindult és a társadalmi-gazdasági átmenet során tovább súlyosbodott. Ezen jelenség mögött meghúzódó folyamatok, ill. ezek térbeli sajátosságainak elemzését végeztem el. Mivel az említett nem és korcsoport érzékenyen (és drasztikusan) reagál a térségben zajló társadalmi-gazdasági folyamatokra, ezért a férfiak idő előtti mortalitását tekintettem olyan eredményváltozónak, amely képes a térségben meglévő társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek kifejezésére.

A módszertani fejezetben nemcsak az adatbázisokat és a felhasznált módszereket ismertettem, hanem a térségre jellemző látszólagos regionalizáció jelenségével is bővebben foglalkoztam, ennek hatásai alapvetően befolyásolják egy-egy területi elemzés értelmezési lehetőségeit.

A szakirodalom feldolgozása után, az elemzések során öt kérdésre kerestem a választ:

1. Milyen térbeli sajátosságok figyelhetők meg az életminőség terén a regionális európai integrációban?
2. Milyen kapcsolat van a hagyományos gazdasági fejlettség és a HDI között? Mekkora szerepe van a gazdasági fejlődésnek a humán fejlődés alakulásában? A regionális gazdasági fejlődés milyen hatékonysággal konvertálható át humán fejlődéssé?
3. Mely tényezők húzódnak meg Közép-Kelet-Európában a humán fejlődés mögött?
4. A térségben meglévő egészségparadoxon milyen térbeli sajátosságokkal jellemezhető? Milyen tényezők eredményezik a mortalitás egyenlőtlenségeit?
5. Mely régiók a nyertesei és a vesztesei az egészségparadoxonnak?

Ezen kérdések megválaszolására az alábbi hipotéziseket állítottam föl:

H1: Hipotézisem szerint csakúgy, mint a gazdasági fejlettség terén, az európai integrációban felállítható a nyugat-kelet életminőség-fejlettségi tengely, valamint a nagyvárosok, fejlett integrációk kiemelkedő szerepe ezen jellemző mentén is meghatározó. Ugyanakkor a HDI komplexitása miatt, a gazdasági térszerkezet fejlett gócpontjaitól eltérő térségekben is lehatárolható magas életminőségű csoport.

H2: A gazdasági és a humán fejlődés között alapvetően szoros kapcsolat várható el, de a korábbi szakirodalmi tapasztalat szerint disszonáns jelenségek is várhatók. Véleményem szerint a humán jellemzők kompenzáló szerepe jelentős. A hatékonyság kérdésköre szorosan kapcsolódik az egyes országokra jellemző újra-elosztási, kiegyenlítő, és egyéb közpolitikai beavatkozásaihoz. Vélhetően az elmaradottabb, alacsonyabb gazdasági fejlettségű térségekben magasabb humán fejlődés tapasztalható a relatív fejlettségükhöz képest.

H3: Várhatóan a gazdasági fejlettség önmagában jelentős kísérőjelenség, illetve a főbb fejlesztési célkitűzések (Lisszaboni stratégia, Európa 2020) alakulása összhangban van a humán progresszió mutatóival. További feladatként fogalmazódott meg a humán fejlődés indikátorkészletének regionális szintű pontosítása, kiegészítése. Mivel kritika érte korábban az alapidimenziók szoros kapcsolatát, ezért a kibővített humán progresszió adatbázis esetében is fontosnak tartottam a korrelációs kapcsolatok ellenőrzését. A hipotézis megválaszolása olyan matematikai-statisztikai módszertan alkalmazását követeli meg, amely az alacsony elemszám mellett szignifikáns és megfelelően magyarázható összefüggést eredményez.

H4: Az egészségi állapotban fellelhető területi egyenlőtlenségek szorosan kapcsolódnak a társadalmi-gazdasági fejlettség mutatóihoz, ezért valószínűsítem, hogy a térségre jellemző nyugat-keleti, hagyományos nagytérségi fejlettségi tengely mentén értelmezhető a regionális mortalitás. Minél távolabb helyezkedik el az adott régió az európai magterülettől, annál magasabb az idő előtti halandóság mértéke. Az utolsó kérdés megválaszolása igen nehéz. Feltételezésem szerint az összeomló, hagyományos nehézipari térségek esetében egyértelmű a halandósági többlet. A piacgazdasági átmenet során győztes és vezető térségek esetében jobb mortalitási adat várható, míg a perifériák esetében valamivel kedvezőbb mortalitási helyzet prognosztizálható.

A dolgozat eredményeképpen olyan új- és újszerű kutatási eredményeket fogalmaztam meg, amelyek kimutatják az európai és a közép-kelet-európai térség humán fejlődés mentén meglévő térbeli differenciáltságát, ill. magyarázatot szolgáltatnak annak értelmezéséhez. Valamint adalékul szolgálnak olyan alternatív fejlesztési stratégiák megalkotásához, melyek középpontjában az ember áll.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A fejezetben a vizsgálatok során használt térségi lehatárolást, ennek főbb sajátosságait, az adatbázist és az alkalmazott módszereket ismertettem.

Mivel alapvetően regionális szintű fejlettségről van szó a dolgozatban – a kohéziós politika szintjével megegyezően – a NUTS2 szintű térségi szintet használom az elemzések során. Ezen területi szint alkalmazását főként a fejlesztési akciók követése érdekében létrehozott regionális adatbázis elérhetősége határozta meg. Az Eurostat adatbázisa ugyan közöl NUTS3 szinten is adatokat, de ezek száma csekély és csak korlátozott témakörökben áll rendelkezésre. A vizsgálatok során kétféle nomenklatúrával dolgoztam (NUTS2003 és NUTS2006), ennek oka az, hogy az Eurostat adatbázisa hiányos mindkét szinten.

A regionalizációval kapcsolatos felvetések során ismertettem azt a tényt, hogy Közép-Kelet-Európában a regionalizáció bizonyos vonatkozásokban régebbi, mint Európa nyugati felén. Az első világháború után bekövetkező határmódosítások, ill. az újabb országok létrejötte rákényszerítette ezen országok kormányait arra, hogy arról gondolkozzanak: hogyan tudnak az új térbeli keretek között egy életképes integrált országot létrehozni, milyen térbeli struktúrákat kell az új határok között kialakítani. (ILLÉS 2008) Éppen ezért sajnálatos, hogy a fejlesztési régiók nem rendelkeznek adminisztratív hatáskörökkel, nincsenek a lakosság által választott képviselőtestületeik, nincs saját döntéshozatali joguk és nincs hagyományuk a közösség szemében. Ezt követően bemutattam azon főbb módszertani sajátosságokat, amelyek alapvetően befolyásolhatják egy-egy regionális szintű elemzés eredményeit: az alaplehatárolás kérdését, a kezelhetőség szempontját (a minőségileg eltérő egyedek korlátozott mennyiségi összehasonlíthatóságának elve) és a módosítható területi egység és az ökológiai tévkövetkeztetés problémáját.

A vizsgálatok során alkalmazott adatbázis összeállítása okozta az egyik legnagyobb nehézséget. A regionális szintű adatok elérhetősége alapvetően befolyásolja egy-egy társadalmi-gazdasági és térbeli folyamat elemzését. Adatbázisom összeállítása során számos forrást használtam fel, az Eurostat és az Espon adatbázisán túl számos más korábbi Eurostat dokumentum és internetes adatbázis segítette munkámat. A vizsgálatok szempontjából újítást jelent a jövedelmi indikátorok alkalmazása, újfajta megközelítést eredményez azzal, hogy nem a termelésre, hanem a fogyasztásra koncentrálnak. Továbbá, a vizsgálati téma szempontjából is releváns: a háztartásokban zajlik ugyanis a humán reprodukció. Ugyancsak jelentős impulzust jelentenek a halandósági indikátorok megjelenése a regionális adatsorok között. A halandósági mutatók a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek fő indikátorai. A halálóki csoport szerinti megoszlás egyrészt önmagában is hasznos, hiszen ebből is fontos következtetéseket tudunk levonni. (Pl. a demográfiai átmenet helyzete.) Másrészt a halandósági okok számos társadalmi jelenség (szegénység, társadalmi devianciák, transzformációs intenzitás, stb.) kísérő tüneteként alkalmazhatóak.

A fejezet végén az eddigi – immár hagyományosnak is tekinthető többváltozós módszerek (faktor-, klaszter- és diszkriminancia-analízis) mellett hangsúlyt fektettem az útmodell és a tényezőhatások felbontásának módszerének bemutatására. Ez utóbbi módszert a regressziós modellben szereplő magyarázó tényezők hatásainak szétválasztása érdekében alkalmazhatjuk. Az egyes változók közvetlen és közvetett hatásának kimutatásának igénye azon alapul, hogy a tényezőhatások elkülönülése nem mindig egyértelmű.

EREDMÉNYEK

Az elemzés három fő részből áll. A hipotéziseknek megfelelően elsőként az európai regionális integráció alternatív fejlettségi térszerkezetét ismertettem, összehasonlítva a konvencionális gazdasági térszerkezeti sajátosságokkal. A második vizsgálatban leszűkítettem a vizsgálatokat a közép-kelet-európai térségre, elsőként a humán fejlődésbeli térszerkezetet mutattam be. Ezt követően a humán fejlődést eredményező-kísérő jelenségeket azonosítottam többváltozós, egymáshoz kapcsolt módszerekkel. A vizsgálat harmadik része a térség speciális humán problémáját helyezte a középpontba, ennek kauzális modelljét ismertettem, majd a fő térbeli-gazdasági-társadalmi magyarázó siktól való eltérések okait világítottam meg.

A humán fejlődés a regionális Európában

A regionális életminőség feltérképezéséhez létrehoztam a térségi szinten értelmezett humán fejlődés mutatót¹. Az indexet kissé eltérő mutatótartalommal, de az eredeti mutató dimenziótartalmának (hosszú és egészséges élet, megszerzhető tudás és tisztességes életszínvonal) megtartása mellett alkottam meg. A GDP/fő mutatót az általános és a regionális szinten értelmezett kritikái miatt hagytam el, helyette a fogyasztáson alapuló rendelkezésre álló jövedelmet használtam. A korábbi képzettség-indikátort (alfabetizációs készség és beiskolázási arányok) a felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányával váltottam ki. A várható élethossz mutatóját az eredeti módszertan szerint meghagytam.

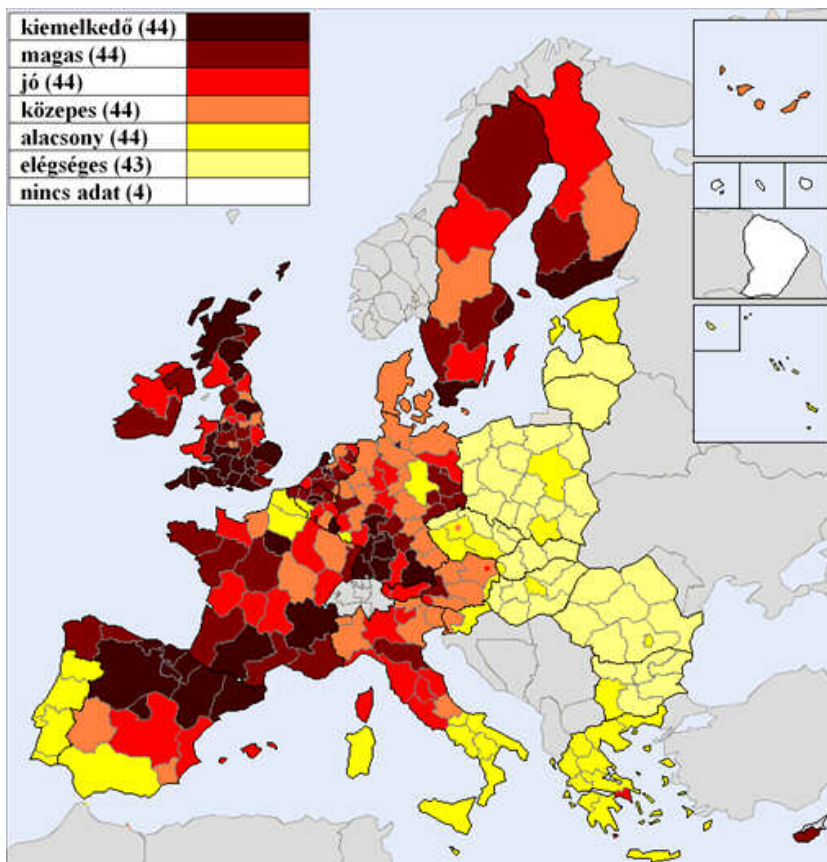
Elsőként kimutattam az életminőség térszerkezeti sajátosságait (1. ábra): a közép-kelet-európai régiók által alkotott fejletlen keleti falat, a portugál, a dél-spanyol, a dél-olasz és a görög régiók által képzett dél-atlanti – mediterrán elmaradott ívet. A közép-kelet-európai térségek fejlettségi gyűjtőpontjai főként a fővárosi térségek, de egyéb kedvező tendenciák is megjelennek pl. a Kis-Lengyelországi és a dél-cseh régiók esetében. A CSÉFALVAY (1999) által ismertett fejletlen ív északi folytatása nem fejletlen az emberi fejlődés értelmében: Írország, Skócia, valamint a skandináv térség néhány kivétellel (de azok is közepesen fejlettek) a jó, vagy a magas kategória képviselői. A Pireneusok mentén (az Atlanti ív peremvidéke, ill. a „Dél Északja” terület közötti térség) igen kiterjedt magas életminőséget kínáló klaszter található. Az európai (gazdasági értelemben vett) magterület az életszínvonal szempontjából nem homogén, megosztott térség.

A statisztika eszköztárával elvégzett térszerkezeti vizsgálatok során elsőként a humán index és – összehasonlításként – a GDP/fő mutató, valamint az egyes térparaméterek kapcsolatát ismertettem. A vizsgálatok során dezintegráltam az EU27-et, a 15 tagú integrációt és az új csatlakozó régiókat külön-külön is elemeztem. A korrelációs kapcsolatok alapján kijelenthető, hogy mindkét mutató esetében azonos irányok figyelhetők meg az egyes térszerkezeti sajátosságok terén, a HDI esetében viszont a korrelációs kapcsolatok általában erősebbek, mint a gazdasági fejlettség tekintetében. A

¹ A HDI deprivációs indexeinek számítását az UNDP által ismertett módszertan alapján végeztem el: az egyes részindexek a legkisebb normalizált adattól való távolság és a teljes értékterjedelem hányadosaként értelmezhető. A normalizálás során a legrosszabb részjellemző 0-val, míg a legjobb 1-gyel jellemezhető. A három részindex számtani átlaga adja a HDI értékét. Így a HDI értéke az egyes területek egymáshoz viszonyított helyzetét állapítja meg. (És ez korlátozott alkalmasságot jelent.) Az alapadatok a 2004-2006 évek átlagai.

legerősebb szignifikáns hatótényezőt a szomszédsági hasonulás, ezt a legközelebbi MEGA-területektől való távolság, a nyugat-kelet (földrajzi) pozíció és a pentagon-területtől való távolság követi mindkét mutató esetében.

A mindkét mutató komplex térbeliségét kimutató regressziós modellben is nagy a hasonlóság: az EU27 és az EU15 esetében a szomszédsági hasonulás és a legközelebbi MEGA-területtől való távolság, míg az új csatlakozók esetében csak a szomszédsági hasonulás bizonyult jelentős magyarázó tényezőnek. A gazdasági súlyponttól való távolság mutatója nem került be egyik fejlettségi mutató magyarázóinak közé, ami azt sejteti, hogy a fejlődés-fejlettség magterülete(i) inkább a szőlőfürt modellnek (KUNZMANN 1992) felelnek meg.

forrás: alapadatok – Eurostat, alaptérkép – Espon, saját szerkesztés 2011

1. ábra: A HDI területi differenciáltsága az Európai Unióban

A gazdasági és humán fejlődés/fejlettség közötti kapcsolat árnyaltabb, összetettebb kifejezésére NEMES NAGY (2006) versenyképességet, ill. gazdasági fejlettséget elemző módszerét használtam. Eszerint a gazdasági fejlettség mutatója (egy főre jutó GDP) felbontható jól értelmezhető, világos komponensekre.

A háromtényezős (triadikus) felbontás a következőképpen néz ki:

$$\frac{GDP}{népesség} = \frac{GDP}{foglalkoztatottak} * \frac{foglalkoztatottak}{aktív_korúak} * \frac{aktív_korúak}{népesség}$$

Az európai integráció teljes területén értelmezett versenyképességi tipológia (előnyös/hátrányos) szinte teljesen szimmetrikus, míg a régi és az új tagországok régióinak esetében aszimmetrikus eloszlás képét mutatja², a versenyelőnyvel bírók javára. Ennek oka a két térségen belüli kiugró értékek „hatékonyabb” érvényesülése (EU15: Belső-London, Luxemburg, Brüsszel, Hamburg, Groningen és Ile-de-France, Felső-Bajorország, Bécs és Stockholm; Új csatlakozók: Prága, Pozsony, Közép-Magyarország és Nyugat-Szlovénia) és az átlag feljebb tornászása. A gazdasági fejlettséget determináló tényezők további elemzése során kimutattam azt, hogy élömunka-termelékenység szerepe elsődleges a gazdasági fejlődés differenciálódásában, melyet az aktivitás követ és csak ezután következik a foglalkoztatás; ez a jelenség rámutat az eltartási teher ma is jelentős szerepére.

A gazdasági és társadalmi impulzusokat közvetítő globális csomópontokat és MEGA-régiókat kiemelve, kimutattam, hogy a városmorfológiában és gazdasági fejlettségben kitüntetett helyzet (pl. Ile-de-France, Belső-London, Bécs, Brüsszel esete) nem jelent automatikus komplex előnyt a versenyképesség terén. Ugyanakkor a közép-kelet-európai fővárosok (azok közül is Prága, Pozsony és Közép-Magyarország) nemcsak saját környezetükben, hanem az egész európai integrációban kiválóan teljesítenek.

1. táblázat: A gazdasági versenyképesség és a humán fejlődés kapcsolata

Gazdasági versenyelőny			
	Komplex	Többtényezős	Egytényezős
HDI _{EU27}	0,702	0,662	0,665
HDI _{EU15}	0,731	0,689	0,667
HDI _{ÜCs}	0,465	0,355	0,330
Gazdasági versenyhátrány			
	Egytényezős	Többtényezős	Komplex
HDI _{EU27}	0,530	0,481	0,384
HDI _{EU15}	0,632	0,628	0,583
HDI _{ÜCs}	0,160	0,234	0,248

forrás: alapadatok – Eurostat, saját számítás, szerkesztés 2011

A humán és az összetett gazdasági teljesítmény összefüggéseit az 1. táblázat közli, az EU27 és a dezintegrált térségek esetében külön-külön is. Az egyes versenyképességi kategóriák alatt a HDI átlagértékek szerepelnek. A 27 tagú integráció versenyelőnyös, valamint az új csatlakozó régiók gazdasági versenyhátrányos térségeit kivéve a humán fejlődés követi a gazdasági fejlettség szerkezeti sajátosságait: minél fejlettebb gazdaságilag az adott régió, annál fejlettebb az életkilátások-képzettség-jövedelem mutatók mentén értelmezett progresszió. Az EU27 esetében a többtényezős és az egytényezős gazdasági előnyvel bíró régiók közel azonos humán teljesítménnyel jellemezhetők, míg az új csatlakozók esetén a disszonancia az ellentétes trendekben jelentkezik. Minél „versenyképtelenebb” az adott régió annál magasabb a humán fejlődés mértéke.

² Itt a szimmetria/asszimmetria a versenyelőnyben/versenyhátrányban lévő régiók eloszlására utal.

A disszonáns trendek felderítése érdekében újabb vizsgálatot végeztem el, a regionális gazdasági fejlettség életminőségre való hatását becsültem regresszióanalízis segítségével. A két fejlettségi indikátor legjobban illeszkedő regressziós kapcsolatát a GDP/fő mutató logaritmizálása után kaptam, a determináció mértéke 75,8%-os. Ez szintén megerősíti a csökkenő határhaszon jelenségét. A hatékonyság kérdéskörét tovább feszegetve, a hibatagok térképi ábrázolását végeztem el. (2. ábra) A hibatagok segítségével meghatároztam azokat a térségeket, amelyek a gazdasági teljesítmény átalakítása során humán deficittel vagy szufficittel³ bírnak. Markánsan kirajzolódik az eddig fejletlen dél-atlanti – mediterrán ív, most hatékonysági szufficittel emelkedik ki. Viszont ez sem egységes, pl. a dél-portugáliai régiók, ill. néhány görög régió deficittel bírnak, de mégis a térségek többségére a gazdasági fejlettséghez mért kedvezőbb humán fejlődés jellemző. A „Pireneus-menti” kedvező humánfejlettség igen nagymértékű humán többletet is biztosít az itt élőknek, melyhez csatlakoznak a „Dél Északja” spanyol és francia régiói.

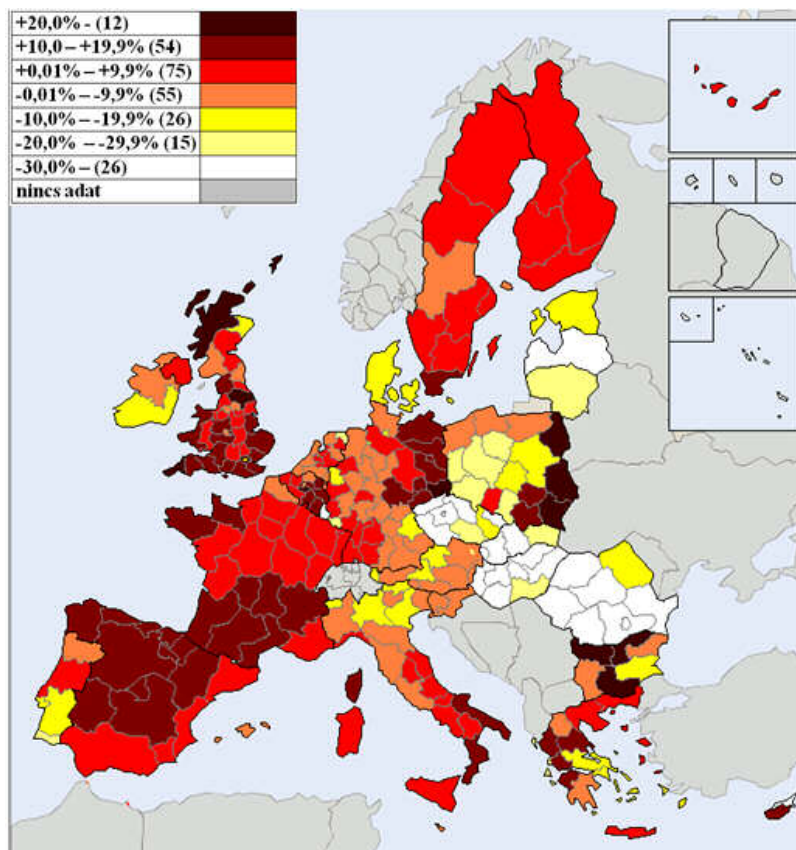
Kimutattam, hogy az országokon belül is jelentős térségi differenciálódás figyelhető meg: a dél-olasz térségek előnye mellett az észak-olasz régiók hátránya a spaciális sajátosság, Lengyelországban pedig az eddigi (Gorzlak-i értelemben vett, egyébként komplex versenyhátrányos) keleti fal Kis-Lengyelországgal és Szentkereszt vajdasággal határozottan kedvező humán fejlődés-jellemzőkkel írható le. Ugyanilyen, területi jellegzetesség figyelhető meg Németországon belül is: a volt Német Demokratikus Köztársaság területén lévő tartományok előnyös foltja világos térségi differenciálódást jelez. Nagy a valószínűsége, hogy ezen országokon belüli térségi megosztottságot az állami beavatkozás eredményezi: ezt erősíti meg a lengyel régiók esete (TRIDICO 2007), ill. köztudomású a kelet-német tartományok jelentős nyugat-német dotációja is, ennek térbeli differenciáló hatása markánsan jelenik meg itt.⁴ Nem csupán az állami beavatkozás következménye a térségi differenciálódás, a fővárosokat érintő humán deficitet okozhatja az ingázás hatása is, hiszen a kiugró gazdasági teljesítményekhez a természetes határtérségek is hozzájárulnak (lásd Belső- és Külső-London relációját), s így más régiók is nyertesek a humán eredmények tekintetében. A közép-kelet-európai térségben egy extrém hatékonysági hiányossággal jellemezhető tengely lelhető fel, ami a cseh Északnyugati régiótól a román Délkeleti régióig tart és szinte az összes régiót tartalmazza, a fővárosokat is beleértve. Hiába Prága Béctől és Stockholmtól alig elmaradó, Pozsony Salzburgot, Stuttgartot és Madridot is meghaladó, ill. Közép-Magyarország a Rajna-vidék-Pfalz-ot előző gazdasági teljesítménye, főként az életesélyekben és a jövedelmi jellemzőkben ez nem köszön vissza. Prága példáját kiemelve megállapítható, hogy a várható élethossz esetében 1-4 év lemaradás, a jövedelmi szintek esetében pedig 3.000-9.000 eurónyi lemaradás tapasztalható a hasonló gazdasági teljesítménnyel bíró nyugat-európai régióktól.⁵ Számos ország is található, ahol hatékonysági többlet figyelhető meg az

³ A deficit/szufficit fogalmak itt annak függvényében értelmezendők, hogy a GDP-hez képest alacsonyabb vagy magasabb a HDI értéke.

⁴ FARKAS (2000) tanulmányában ismerteti az egyes országok költségvetésből származó interregionális transzferek főbb jellemzőit, ebben megjelenik a Németországon, Olaszországon, Spanyolországon, Portugálián, Svédországon és az Egyesült Királyságon belüli „Robin Hood-hatás”: a gazdaságilag fejlett régióktól való átcsoportosítás a szegény régiókba.

⁵ Prága gazdasági teljesítménye 38.354 euró vásárlóerő-paritáson és az európai rangsor 12. helyén áll. Az életesélyek esetében a 198., a képzettség tekintetében 81., a jövedelem rangsorában a 179. Véleményem szerint jelen helyzetben a külföldi működőtőke nagymértékű hatása érződik a gazdasági teljesítmény esetében, viszont a valóságban érzékelhető jóllét szintje elmarad ettől. Hasonló a helyzet Pozsony, Közép-Magyarország és Nyugat-Szlovénia esetében is.

ország jelentős, vagy éppen teljes területén, ilyen pl.: Spanyolország, Finnország, Franciaország, Svédország és Belgium.

forrás: alapadatok – Eurostat, alaptérkép – Espon, saját szerkesztés 2011

2. ábra: A gazdasági és humán interakció reziduálisainak térbeli eloszlása

A regionális szinten mért hatékonyság szoros összefüggésben van olyan interregionális akciókkal, mint pl. az állami, transz- és szupranacionális beavatkozás mértéke⁶, ill. az ingázás-migráció jelensége, vagy éppen a termelési tényező-tulajdonosok térbeli helyzete. Mindezen befolyásoló tényezők jelentősen árnyalják a regionális hatékonysági vizsgálati eredményeket, a kérdéskör tárgyalásakor ezeket figyelembe kell venni.

⁶ Ilyen például a humán értelemben hatékonynak tekinthető lengyelországi keleti fal (Warminsko-Mazúria, Podlázia, Lubelski, Kárpátalja és Szentkereszt vajdaságok) régióira tervezett 2,3 mrd eurónyi kohéziós támogatás a 2007-2013 közötti időszakban, amelynek célja a térség társadalmi-gazdasági fejlettség-ütemének felgyorsítása. A külön, erre a térségre meghatározott operatív program neve Kelet-Lengyelország fejlesztése OP, melynek összege külön értendő az öt régióra jutó, a Kohéziós Alapból származó 3,7 mrd euró fejlesztési forrástól. (EC REGIONAL POLICY 2007) Ezt kiegészítve, ezen régiók magasabb humánindex értékei eredményezik a gazdasági versenyhátrány esetén fellelhető humán diszharmoniót.

A közép-kelet-európai⁷ humán vizsgálat eredményei

Mivel a HDI nem mutatja meg a mutató, ill. az ebben sűrűsödő egyes részterületek mögött meglévő (eredményező vagy kísérő) társadalmi-gazdasági folyamatokat („to create an environment in which all people can expand their capabilities” – HDR 1994: 13. oldal), ezért célként a humán eredményjellemzők differenciálódását jelző folyamatok meghatározását tűztem ki célul.

Első lépésben a regionális humán jellemzők kiegészítését végeztem el. Mivel a HDI csak az alapvető humán-fejlődés – jellemzőket kívánja meghatározni („a túlélés csak előfeltétele a további képességek és funkciók eléréséhez” ANAND – SEN 1994: 12.-13. oldal), ezért kiegészítő jellemzők bevonását végeztem el a szakirodalom feldolgozása alapján. A HDI-ben megjelenő dimenziókat nem egészítettem ki újabbakkal, ANAND – SEN (1994) elveit vettem irányadónak. A hosszú és egészséges élet, az életkilátások dimenzióját kiegészítettem a csecsemőhalandósággal, a megszerzhető tudás dimenzióját az élethosszig tartó tanulók arányával, míg az életszínvonal az egy főre jutó GDP (vásárlóerő-paritáson, logaritmizált formula) mutatóval bővült.

Főkomponens-elemzés segítségével létrehoztam az ún. humán faktort, majd öt csoportot alakítottam ki – eltérve a hagyományos humán fejlődési kategóriáktól – a kezelhetőség és a további vizsgálatok alkalmazhatóságának megfelelően. (3. ábra) Az alacsony megfigyelési egység-szám hierarchikus klaszterelemzés alkalmazását indokolja, ezen belül is a Ward-féle eljárást választottam. A következő lépésben az egyes humán fejlődés – klaszterek társadalmi-gazdasági profilját, jellemzőit határoztam meg faktor-, ill. diszkriminancia-analízis segítségével. A faktorelemzés további alkalmazását több érv is alátámasztja: egyrészt alacsony a vizsgálatban vont egységek száma, ami alapvetően meghatározza a bevonható megfigyelési változók számát is; a diszkriminancia-analízis alkalmazása megköveteli a multikollinearitás alacsony létét. A módszer megoldást kínál mindkét elvi és gyakorlati problémára: alkalmas az információsűrítésre, látens változók létrehozására, a minél összetettebb és diverzebb hatás kifejezésére, ill. egymással korrelálatlan változókat hoz létre. (SAJTOS-MITEV 2007, SZEKÉLYI-BARNA 2005)

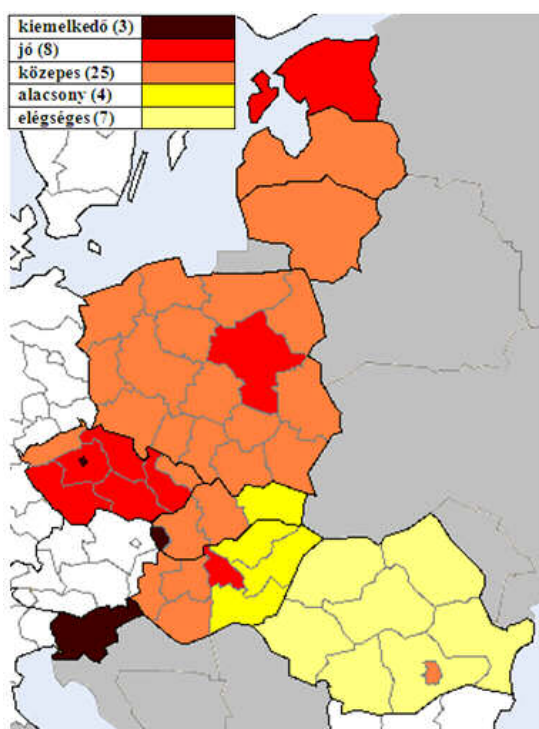
A humán jellemzők differenciálódását eredményező-kísérő folyamatokat kimutató faktoranalízis első – általam gazdasági versenyképességének elnevezett – faktora hat változót sűrít magába. Ezek között megtalálható gazdaságszerkezeti, gazdasági hatékonyságot, infrastrukturális-vagyoni helyzetet kifejező, képzettségi, szektorális foglalkoztatást, valamint egy demográfiai helyzetet megjelenítő változó. Az egyes régiókhoz tartozó faktorértékek (szkórok) olyan látens változót jelentenek, amelyben a magas primer szektor hozzáadott érték (ami nem a primer szektor fejlettségét bizonyítja, hanem az ipari és szolgáltatási szektor gyenge színvonalát – ULB et al. 2006), az alapfokú végzettséggel rendelkezők aránya, ill. a fiatalabb és aktívabb korcsoport aránya együtt mozog. A termelékenység ráta, a személygépkocsik aránya és a szolgáltatási szektorban foglalkoztatottak aránya is szintén együtt mozog, de ellentétes előjellel az első három változóval.

A második faktorban a tényleges eltartott réteg szerepel a legnagyobb súllyal, amit a hosszú távú munkanélküliség, a demográfiai attrakció, valamint a gazdasági teljesítmény

⁷ Közép-Kelet-Európa alatt Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia és Románia NUTS2 régióit értem.

⁸ Olyan környezet létrehozása, amelyben minden ember bővítheti képességeit. (Saját fordítás.)

kumulált növekedési üteme követ. Minél nagyobb az eltartottak száma, annál nagyobb a hosszú távú munkanélküliség aránya, ellentétes előjellel jelenik meg a migráció mértéke (tehát nagyobb az elvándorlás az ilyen jellemzővel bíró térségekből), ill. a gazdasági bővülés mutatója is. Jelentős faktorsúllyal bír az állami beavatkozás mértékét kifejező mutató is, ezen változó a kedvezőtlen jellemzőkkel (eltartottsági teher, munkanélküliség) mozog együtt, az előnytelen térségi adottságú régiókban a kiegyenlítő szerep megjelenik. (A gazdaságilag fejlettebb, magasabb életszínvonalú térségektől elvont adók nagy része az, elmaradottabb térségekbe vándorol transferek formájában.) Közvetlenül kimutatható tehát, hogy a piac által termelt területi egyenlőtlenségek kiegyenlítése állami beavatkozásokkal befolyásolható, vagy, ahogy NEMES NAGY (2005: 149. oldal) „területi értelemben” fogalmaz: „az állami, jóléti újraelosztás kiterjedtsége vagy épp hiánya alapeleme a regionális differenciáltságnak is”.

forrás: alapadatok – Eurostat, alaptérkép – Espon, saját szerkesztés 2011

3. ábra: Regionális humán-fejlődés klaszterek a vizsgált térségben

A humán alapkategóriák faktoranalízis-eredményei ugyan statisztikailag megbízhatóak, de az információvesztés (ami közel 30%-os) indokoltá teszi a külső társadalmi-gazdasági környezetet indikáló faktorokban szereplő változók és a humán faktorban sűrűsödő változók kapcsolatának elemzését. A versenyképességi faktorban sűrűsödő változók esetében szorosabb kapcsolatok fedezhetők fel a humán változókkal, míg az eltartási faktor változói csak a GDP és a jövedelmi mutatókkal mutatnak szorosabb korrelációt. Az előbbi esetében kijelenthető, hogy a versenyképesség javítása a humán jellemzők javulásával jár, míg az utóbbi esetben az eltartási faktor a jövedelmi-gazdasági jellemzőkön keresztül érvényesülő közvetett hatása fontos. A külső társadalmi-gazdasági

környezet vizsgálata során kitértem az eltartási teher és a demográfiai jellegű függőségi ráták kapcsolatára, és kimutattam, hogy a ténylegesen eltartott réteg (a nem foglalkoztatottak aránya) nincs szoros kapcsolatban a különböző függőségi rátákkal. Vizsgálataim során kimutattam azt is, hogy a Solow-modell csak fenntartásokkal kezelhető a regionális szintű gazdasági konvergencia-elemzések során.

És végül, annak érdekében, hogy a közép-kelet-európai régiók humán fejlődésének „külső” környezetét, ennek összefüggéseit be tudjam mutatni, a többváltozós módszer eredményeként kapott faktorok mentén diszkrimináltam az egyes humán fejlődés-klaszttereket. Az első függvény pozitív térfelén azok a régiók helyezkednek el, amelyek gazdaságilag fejlettebbek, versenyképesek, a negatív részen pedig a strukturális gazdasági gyengeséggel, alacsony képzettséggel és kedvezőbb demográfiai jellemzőkkel bíró térségek vannak. A második függvény pozitív felén a magas eltartottsági teherrel, kedvezőtlen foglalkoztatási környezettel, elvándorlással és nagyobb állami beavatkozással jellemezhető környezet található, a negatív térfelén pedig kedvezőbb gazdasági-társadalmi jellemzők vannak.

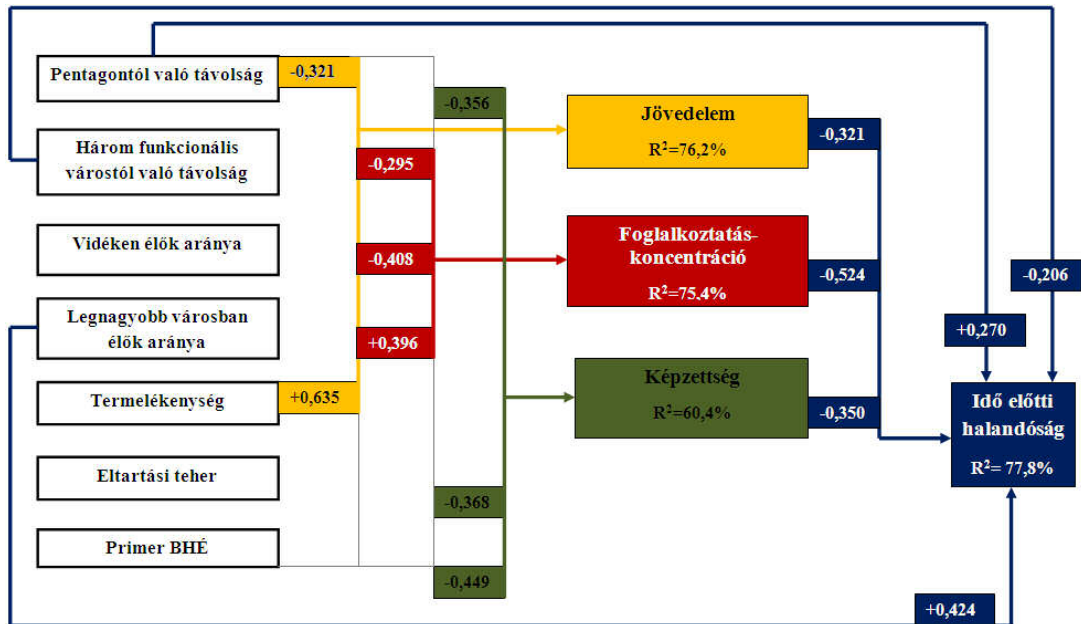
A diszkriminancia-elemzés legfontosabb teljesítményértékelő kimenetének, a klasszifikációs táblának elemzése kielégítő eredményt ad. A modell illeszkedésének tesztelése során a helyesen besorolt elemek aránya 85,1%, míg a keresztellenőrzés után 83,0%, amely eredmény jónak ítélni lehet. Hét régió „átvándorlása” figyelhető meg, amely elmozdulások jelzik a humán fejlődés hatékonyságának sajátosságait. Megállapítottam, hogy Szlovénia és Közép-Morvaország jóval kedvezőbb humán jellemzőkkel bír, mint amit gazdasági és társadalmi jellemzőik predesztinálnak. Bukarest-Ilfov, Észak-Magyarország, Észak- és Dél-Alföld, valamint Kelet-Szlovákia esetében fordított eset áll fenn: nem tudják gazdasági-társadalmi erejüket átváltani az ennek megfelelő humán teljesítményé. A többi régió társadalmi-gazdasági fejlettségének megfelelő humán fejlettséggel jellemezhető.

Az idő előtti férfi halandóságot érintő vizsgálatok

Első lépésben kimutattam, hogy az európai regionális integrációban a jövedelmi helyzet és a férfi idő előtti halandóság kapcsolata igen nagy hatásfokkal írható le egy másodfokú polinom függvény segítségével. Kijelenthető, hogy minél nagyobb a regionális jövedelem, annál alacsonyabb a halandóság mértéke, igaz csak egy bizonyos szintig. (18.500 EUR) Ezt követően a halandóság szintje enyhe mértékben nő, ami olyan régióknak tulajdonítható, mint Luxemburg, Belső-London, Bréma, Hamburg, Felső-Bajorország és Ile de France. A növekedés oka az ezen régiókban fellelhető magasabb egyenlőtlenség. Ha viszont a két térséget külön elemezzük, eltérő térségi mintázatot fedezhetünk fel. Megjelenik a WILKINSON (1994) által (országszinten) ismertetett egészségi állapot – jövedelem reláció: a fejlődő közép-kelet-európai régiók esetében az egészségi állapot a jövedelemmel (szinte) arányosan nő, míg a fejlett (régi tagországbeli) régiókban az egyenlőtlenségek a meghatározók. Az egészség-vasfüggöny keleti felén lévő Szlovénia és Prága belesimul a nyugati régiók adatsorába, olyan szomszédok társaságába kerül, mint Dánia, a portugál Algvare, és Észak- és Nyugat-Finnország.

A következő elemzésben a közép-kelet-európai férfi halálozás regionális szinten értelmezett kauzális modelljét mutattam be. Az elemzés első részében az idő előtti halandóság és a térbeli elhelyezkedés, valamint a regionális fejlettség alapmutatói közötti összefüggések kimutatására törekedtem, a minél jobb magyarázóerővel bíró modell

kidolgozását tűztem ki célként. A második vizsgálat során pedig azt kívántam megvizsgálni, hogy a kidolgozott modell eredményei mennyiben felelnek meg a hagyományos regionális társadalmi-gazdasági fejlettség területi sajátosságainak, ill. azt, hogy kik a relatív nyertesek/vesztesek a halandósági krízis térségi megoszlásában.

forrás: alapadatok – Eurostat, saját számítás, szerkesztés 2011

4. ábra: A férfi halandóság magyarázó útmodellje

Ehhez „kétszeres” útelemzést alkalmaztam: egyrészt a CSITE-NÉMETH (2007), ill. a NÉMETH (2008) által alkalmazott módszert, másrészt pedig a SZŰCS-TÖRCSVÁRI (2004), ill. a GALÓ-KVANCZ (2006) által ismertetett eljárást. A közvetve, a közvetlenül ható változók és a halandóság kapcsolatát többlépcsős regresszióelemzés segítségével, míg a közvetlenül ható tényezők, ill. a függő változó kapcsolatát a path-analízis segítségével elemzem.

A vizsgált közép-kelet-európai régiók körét kibővítettem az egészségparadoxon által is érintett kelet-német (volt szocialista) térségekkel: Berlin, Észak- Kelet és Dél- Nyugat Brandenburg, Mecklenburg-Előpomeránia, Chemnitz, Lipcse, Drezda, Szász-Anhalt és Thüringia NUTS2 régiókkal. Bulgária adatai nem elérhetők regionális szinten (vagy a halandóság, vagy pedig az azt magyarázó változók esetében), így kimaradt az elemzésből.

A regionális fejlettség mutatói közül (a halandóság társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségeit leíró szakirodalomnak megfelelően) a képzettségi, jövedelmi, gazdasági és foglalkoztatási mutatók; a térségi szerkezet, elhelyezkedés indikátorai esetében a közúti távolság, vidékiség, ill. a regionális koncentráció főbb jellemzőit alkalmaztam a vizsgálatok során. Elképzelésem szerint a térségi elhelyezkedés és a térszerkezet befolyásolja az általános gazdasági fejlettséget, az pedig a halandóságra közvetlenül ható társadalmi-gazdasági fejlettségi tényezőket. Áttételes hatások is feltételezhetők, az elérhetőség és a térszerkezet ugyanúgy hatással van a társadalmi-gazdasági folyamatokra, ill. magára az idő előtti férfi

halandóságra is. A közvetlenül és a közvetve érvényesülő tényezők irányának igen nagy része a hipotézisnek megfelelően alakult: minél jobb az elérhetőség, kedvezőbb a földrajzi helyzet, annál kedvezőbb az általános gazdasági és a társadalmi-gazdasági fejlettség, ill. a halandósági értékek is. Az elemzés magvát jelentő magyarázó útmodell eredményei a 4. ábrán láthatók. Az eddigi térségi szintű elemzésekhez képest kiemelkedő megmagyarázási aránnyal bíró modellt alkottam meg, amely a fővárosok eltávolítása után⁹ is szignifikáns és szinte ugyanakkora determinációs együtthatóval jellemezhető.

A területi kutatásokban újszerű módszernek tartom a közvetlen, a közvetett és a közös hatásokat kimutató path-analízist.¹⁰ Kimutattam, hogy számos mutató esetében (képzettség, jövedelem, ill. a pentagon területtől való távolság) a közvetett hatás nagyobb, mint a közvetlen. A foglalkoztatási mutató esetében pedig a közvetlen hatás erejét csökkenti a közvetett hatás, ezzel is jelezve a térségi motorterületekben fellépő túlzott és egészségtelen koncentrációs folyamatokat. A módszer segítségével kimutatható az is, hogy egyes mutatók – amelyek önmagukban nincsenek szignifikáns kapcsolatban a függő változóval – hogyan, milyen összefüggések során válnak megbízható tényezővé az adott modellben.

A közvetett hatások vizsgálata során igazoltam a főbb fejlettségi mutatók (foglalkoztatás, jövedelem, képzettség) egymás közötti szorosabb kapcsolatait, ill. ezen mutatók jelentős kapcsolatát a gazdasági magterülettől való távolsággal. Ennek magyarázata még mindig a nyugat-kelet irányú fejlettségi tengely és a CSÉFALVAY (1999) által „átjáróház típusú határok” dominanciájának elnevezett jelenség. Az „átjáróház típusú” határok dominanciájának az oka elsősorban a közép-kelet-európai régiót tagoló fejlődési különbségekben rejlik. Közép-Kelet-Európában keletről nyugatra haladva szinte minden ország- vagy régióhatár után egy fejlettebb térségbe lépünk. Ráadásul a közép-kelet-európai országok többsége erősen centralizált, fejlődési energiáit és erőforrásait egyetlen vagy néhány központba sűrítik, ezek az energiák és erőforrások pedig csak lassan és nagyon legyengülve jutnak el a határszéli peremek felé. (CSÉFALVAY 1999)

A következő lépésben azt vizsgáltam meg, hogy a halandóság helyzete mennyiben egyezik meg a hagyományos társadalmi-gazdasági fejlettség térszerkezeti mintázatával. Vajon a kedvezőbb gazdasági fejlettségű régiók relatív pozícióikhoz képest kedvezőbb halandósági adatokkal bírnak? (És vice versa.) Ezen vizsgálat előtt az útmodellemet részletesebb elemzés alá vettem.

A regressziós modellek hibátényezőinek lokális sajátosságként való értelmezése rávilágít (NEMES NAGY 1998, NEMES NAGY – NÉMETH 2005) a magyarázó térségi, társadalmi és gazdasági vezérsíktól való eltérésekre. A magyarázat – véleményem szerint – csak részben vezethető vissza az intraregionális egyenlőtlenségekre, túlmutat azokon. Számos kulturális, történelmi sajátosság eredményezi a halandósági többletet vagy éppen kedvező helyzetet. Az intraregionális egyenlőtlenségek kimutatására a jövedelmi helyzet és a tbc okozta halandóság kapcsolatát kifejező modellt alkalmaztam, amely önmagában igazolta azt a tételt, hogy minél alacsonyabb a jövedelmi helyzet, annál nagyobb a deprivált népesség aránya, ill. a tuberkulózis okozta halálozások aránya. A

⁹ A fővárosok nélküli vizsgálatot azért tartottam fontosnak elvégezni, mert számos esetben az ezen térségekben koncentrálódó társadalmi-gazdasági folyamatok jelentős mértékben befolyásolják egy-egy modell végeredményét, összetételét, szignifikanciáját, stb.

¹⁰ Gyakorlatilag ez is útelemzést jelent, de a módszertani sajátosságok miatt az angol elnevezést használom.

többletinformációt itt is az összefüggést jelző trendvonalától való eltérés adja: ezek szerint az összes Balti országot, a román Nyugat és Bukarest-Ilfov, Közép-Magyarország, Lódz, Szilézia, Alsó-Szilézia és Mazóvia régiókat jelentős belső egyenlőtlenség jellemzi.

Kimutattam, hogy a közép-kelet-európai térség legnagyobb mértékű halandósági többlettel bíró térsége a nehézipari átalakulással küszködő Szilézia, ill. szintén jelentős többlettel jellemezhető a Budapest-Lódz-Halle sarokpontokkal leírható korábbi nehézipari központ, a fekete háromszög. A térség ugyan nem homogén – néhány régió sikeresen kezelte a transzformációs időszakot – de a legnagyobb része kedvezőtlen mortalitással jellemezhető. Ezen térségekre a korábbi erőltetett iparosítás következményeként mára az elsavasodott környezet, a relatíve magas és koncentrált munkanélküliség, az alacsony képzettség és alacsony társadalmi tőke jellemző, amely jelentős egészségkárosító hatással bír. Szlovákiában nemcsak a transzformációs gondok miatt jelenik meg a többlethalandóság, a déli térségekben lévő nagymértékű cigány kisebbség egészségjellemzői jelentősen elmaradnak a többségi társadalométól, a cigány férfiak 13, a nők 17 évvel élnek kevesebbet az országos átlagnál.

A térség legnagyobb nyertesének a volt NDK tartományok és Szlovénia tekinthető. A volt szocialista német tartományokba irányuló jövedelemtranszfer eredményeképpen kialakuló társadalmi kohézió sikeresnek tekinthető, hiszen a tartományok többségében kisebb a mortalitás mértéke, mint ami a térségi-társadalmi-gazdasági jellemzőktől várható volna. Kihangsúlyozandó ugyanakkor a társadalmi vetület, hiszen a vizsgált időszakban a férfiak munkanélküliségi és a tartós munkanélküliségi rátája a legmagasabb a térségben, meghaladva a lengyel és a szlovák átlagértékeket is. Szlovénia a szocialista időszakban is az egyik legfejlettebb és legnyitottabb országa volt, a korábbi kapcsolatokat kihasználva könnyen alkalmazkodott a többség számára új helyzethez. Ugyanilyen nyertesnek tekinthető a történelmi értelemben vett Pomeránia.

A keleti periférián lévő (ez érinti a Lengyelországra és Szlovákiára „eső” keleti falat, valamint Románia szinte teljes egészét) és a dél-csehországi térségek nagy része is jóval kisebb mortalitással jellemezhető, mint amit fejlettségük indokolt volna. Ennek magyarázatát az elmaradott agrártérségekre jellemző együttműködésben és szolidaritásban látom. Az ide irányuló erőforrástranszfer jelentős Lengyelországban, Romániában pedig az európai uniós összehasonlításban a legnagyobb mértékű hazautalások összege van pozitív hatással az életminőségre. Ezzel összefüggően véleményem szerint az Easterlin-paradoxon is magyarázza ezen eredményeket: világszinten érvényesülő trend a szegényebb országok magasabb boldogság-szintje, míg a jövedelemben gazdag országokban már alacsonyabb a boldogság szintje. Ennek magyarázata az, hogy a fejlett országokban már az egyenlőtlenség mértéke is meghatározó az életminőség terén. Ezen jelenség lengyelországi regionális vetületét ismerteti TRIDICO (2007). A keleti fejletlen lengyel régiókban relatíve jobb nem-gazdasági jellemzők (életesélyek, képzettség) figyelhetők meg, míg a fejlett nyugaton már az egyenlőtlenségek szerepe határozottabb magyarázattal bír az életesélyek viszonylagos kedvezőtlen helyzetére.

Románia egyetlen kedvezőtlen térségének azonosított Nyugat régió esetében a belső egyenlőtlenségek mértéke jelentékeny, ill. az igen alacsony, több évszázados előzményre visszavezethető alacsony termékenység (és ezzel együtt idősebb korszerkezet) meghatározó jelenség a mortalitási többlet magyarázatában.

A kedvezőtlen helyzetben lévő fővárosokat véleményem szerint két csoportba kell osztani. Mazóvia esetében a belső egyenlőtlenségek igen magas volta bír magyarázóerővel¹¹, míg Prága és Közép-Magyarország esetében a túlzott területi koncentráció miatt kedvezőtlen a mortalitás helyzete. Míg Prága esetében az őt körülölelő Közép-Csehország már profitál a földrajzi helyzetből, addig Magyarország esetében az összes többi régió halandósági helyzete kedvezőtlenebb a relatív fejlettséghez képest. Magyarország esetében az ipari átalakulás nemcsak gazdasági értelemben, humán értelemben is negatívan érintette a korábbi nehézipari jelleggel (és jelentős cigány kisebbséggel) bíró Észak-Magyarországot, ill. a mezőgazdasági transzformáció is más – kedvezőtlenebb – pályát futott be, mint a többi közép-kelet-európai ország esetében.

A Balti országokban a gyors társadalmi-gazdasági változások, az egyenlőtlenségek nagyfokú léte (főváros-vidék – JENEY 2008), az etnikai megosztottság és a társadalmi anómia megléte mind-mind a halandósági többlet mellett szól. Az egyenlőtlenséget kifejező halálokok mellett (tbc, csecsemőhalandóság), a változás gyorsaságát jelző, a külső okok miatti halálozások aránya (öngyilkosság, balesetek, mérgezések) uniós első helyen van. Mindez a területi differenciák nagymértékű létét, ill. annak kiéleződő jelenségét mutatja.

¹¹ Az egy főre jutó GDP relatív szóródása közel 63%.

ÚJ ÉS ÚJSZERŰ KUTATÁSI EREDMÉNYEK

Az új és újszerű kutatási eredmények az alábbiak szerint foglalhatók össze:

1. Feltérképeztem az európai integrációban a humán fejlődés terén fellelhető térségi sajátosságokat. Kimutattam, hogy a szomszédsági hasonulás (regionalizáció) és a policentricitás a főbb térszerkezeti jellegzetességek az életminőség esetében.
2. A GDP/fő és a HDI kapcsolatát tekintve igen szoros, pozitív és megbízható. A gazdasági fejlettség társadalmi fejlettséggé való alakítása viszont csak a csökkenő határhaszon figyelembevételével korrigált GDP/fő adatokkal magyarázható a legnagyobb mértékben.
3. Megállapítottam, hogy az egységes európai magterület többváltozós módszerek alkalmazása és sűrűség-indikátorok nélkül is lehatárolható, ugyan a gazdasági térlehatárolás nagyobb területet fed le, mint a kék banán vagy akár Pentagon terület. Mind a magterületen belül, mind azon kívül jól lehatárolható, fejlett gócpontokat azonosítottam be, ezen túl megjelenítettem a főbb európai térszerkezeti sajátosságokat is.
4. Kimutattam a regionális versenyképesség egyenlőtlenségét eredményező tényezők súlyait és megállapítottam, hogy eltérő sajátosságok figyelhetők meg a különböző területi szinteken. A differenciát a termelékenység után az aktivitási (eltartottsági) szint okozza, amely jelentős magyarázótenyezőként a foglalkoztatási szintet is megelözi.
5. A humán terület – gazdaság interakció térbeli sajátosságait ismertetve felhívtam a figyelmet arra, hogy az interregionális akciók hatása alapvetően befolyásoló tényező a humán jellemzők esetében. Meghatároztam a humán deficittel és szufficittel bíró régiókat az európai térben.
6. Kiegészítettem a humán progresszió adatbázisát és egy újfajta humán fejlődés indexet hoztam létre főkomponens-analízis segítségével. Igen karakteres humán fejlődés klasztereket határoltam le, majd meghatároztam a közép-kelet-európai régiók humán fejlettsége mögött meghúzódó társadalmi-gazdasági folyamatokat. Megállapítást nyert, hogy a humán fejlődés alapkategóriái által differenciált régiók elhelyezhetők a versenyképességi koordináta rendszerben (hatékonyság, méltányosság), de számos régió esetében jelentős hatékonysági disszonancia fedezhető fel.
7. A közép-kelet-európai egészségparadoxon regionális elemzése során kimutattam, hogy a férfiak idő előtti halandósági mutatója alkalmas a területi különbségek, a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek kifejezésére. Megalkottam a közép-kelet-európai regionális halandósági krízis magyarázatára szolgáló matematikai-statisztikai modellt, amelyben kimutatásra kerültek a főbb, egymással is összefüggő térszerkezeti, gazdasági és társadalmi hatótényezők összefüggései. A modell segítségével meghatároztam a halandósági krízisben érintett régiókat és magyarázatot találtam a vesztes és a nyertes pozíciókat eredményező sajátosságokra.

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

A 2004., ill. a 2007. évi bővítés következtében a közép-kelet-európai térség az Európai Unió teljes jogú tagjává vált. Így a regionális fejlesztés is közösségi keretek közé került; a gazdasági, társadalmi és területi kohézió megteremtése, az ahhoz való „hozzájárulás” kiemelt feladattá vált. A szakirodalmi feldolgozás és a vizsgálatok eredményeképpen a következtetéseket és a javaslatokat három szempontból világítom meg. Ezek a módszertant, a regionális fejlesztést és fejlesztéspolitikát, valamint a humán vizsgálatok jövőjét érintik.

Módszertani szempontból kijelenthető, hogy mind a gazdasági, mind pedig humán vizsgálatok szempontjából a NUTS2 szintű regionális rendszer alkalmas az európai területi különbségek és térszerkezeti sajátosságok kimutatására, de fenntartásokkal kell kezelni. A fenntartások mibenléte egyrészt abban áll, hogy a térségi lehatárolások nem minden esetben közelítenek a funkcionális összetartozás és a valóságos szerveződés irányába, másrészt pedig, hogy a regionális politika homogén régiókat feltételez. Ezen regionális lehatárolás sajátosságaiból adódó nehézségek ellenére eredményeim jól interpretálhatók, de mindenképpen megoldandó feladat az eddigi, számos esetben „látens” lehatárolások és a funkcionális kapcsolatok térbeli közeledése. Ez véleményem szerint megoldható lehet akár korábbi történelmi, etnikai régiók (Románia, Szlovákia) kialakításával, de pontosabb, hasznosabb megoldást eredményez az ún. funkcionális városterületek lehatárolásán vagy munkaerő-piaci rendszeren (ismerteti TÓTH-SCHUCHMAN 2010) alapuló fejlesztési régió meghatározás. A homogenitás téveszméjének „ellenszere” véleményem szerint az adott térségen belüli egyenlőtlenségi sajátosságok kifejezése, amely megoldása is igen lényeges kérdés, sürgető feladat a regionális statisztikákban érdekeltek számára. A legfőbb problémát a tovább fel nem osztható térségek (Prága, Bécs, Morva-Szilézia stb.) jelentik, itt a kerületek vagy kistérségi szintű egyenlőtlenségek kimutatása lehetséges. A nemcsak az egészség terén meglévő, szociális tartalmú regionális egyenlőtlenségek kifejezésére meglátásom szerint alkalmas indikátor lehet a tuberkulózis incidencia, vagy az ebben a betegségben elhunytak aránya.¹²

A regionális gazdaság fejlettségéről sokkal precízebb képet nyújthatna a termelés tényező-tulajdonosok és a termelés helye szerint differenciált gazdasági teljesítmény kimutatása, hiszen a jelenlegi rendszer csak korlátozottan alkalmas a gazdasági fejlettség kifejezésére és így félrevezető, nem minden esetben alkalmas a fejlesztési stratégiák megalapozására és kiértékelésére. A gazdasági értéktartalmú mutatók (GDP, rendelkezésre álló jövedelem) esetében a térségi árszínvonalak alapvetően befolyásolják az ott élők életszínvonalát, ezért az egységes európai regionális térre való kimutatása alapvető fontosságú.

A regionális fejlettségről még árnyaltabb, pontosabb képet nyújthatnak a társadalmi tőke- és a stressz-indikátorok. Tudatában annak, hogy ezek meghatározása is igen nehéz feladat, e jellemzők felmérése, közlése mindenképp szükséges lenne. Kétségtelen, hogy az öngyilkosságok, vagy éppen az elvándorlások arányát felfoghatjuk egyfajta társadalmi tőkemutatóként is, de épp ez utóbbi jelenség esetében fellelhető a kulturális sajátosság, ami igencsak megnehezíti a valós állapot felderítését. Főleg a közép-kelet-európai országokban fontos ezen tényezők térségi ismerete, hiszen a gazdasági/társadalmi/politikai rendszerből

¹² Figyelembe véve a betegség térbeliségének sajátosságait is.

való átmenet önmagában is jelentős stresszt jelentett, és a jelenlegi fokozódó egyenlőtlenségi folyamatok is megterhelők a térség népességének számára.

Az állami/uniós források, kiegyenlítő mechanizmusok, ill. egyéb közpolitikai beavatkozások térségi kifejezésére alkalmas indikátorok bővítése is megfogalmazódik javaslatként, hiszen a térségi elemzésekben hangsúlyos szerep tulajdoníthatók nekik. A NUTS2, de a NUTS3 szintű adatbázis (főleg az új csatlakozók esetében) további bővítése, fejlesztése mindenképpen ajánlott, a statisztikai normák további egységesítésével.

A területi elemzésekben alkalmazott – főként a csak lineáris összefüggéseket kimutatni képes – többszörös és többváltozós módszereken (regresszió-, faktor- és diszkriminanciaanalízis) túl olyan matematikai-statisztikai elemzési technikákat is igénybe szükséges venni, amelyek a nemlineáris típusú kapcsolatokat is kezelni tudják.

A regionális fejlesztés, fejlesztéspolitika területén véleményem szerint túl kell lépni a csupán gazdasági teljesítmény – alapú regionális stratégiákon. A humán fejlődés indexe – ha nem is alkalmazható közvetlenül a fejlesztést megalapozó indikátoraként – mindenképpen alapvető relatív indikátora a regionális progressiónak. Főleg a hagyományos fejlődés-indikátor tükrében mutat többletinformációt, térségi szinten elemezve az interregionális interakciók kifejezésére is használható. Emiatt alkalmas lehet az ellenőrző funkció kifejezésére, a regionális gazdasági hatékonyság hatásfokát jelezve. A HDI alapján legelmaradottabb térségeket kiemelve – hasonlóan, mint a magyar fejlesztéspolitikában a komplex fejlettségi mutató alapján besorolt leghátrányosabb helyzetű kistérségek esetében – érdemes lenne többletforrásokhoz juttatni e régiókat, vagy legalább előnyben részesíteni őket más, humán értelemben kedvezőbb állapotban lévő térségekhez képest.

Ugyanakkor szerintem az egy dimenzió alapuló fejlesztési stratégiákat meghaladta az idő, komplex – több társadalmi-gazdasági jelenséget is magába foglaló – megközelítés(-eke)t szükséges alkalmazni az általános és regionális fejlesztések során. Az európai versenyképességet középpontba állító Lisszaboni stratégia és az Európa 2020 terv megfelelő célkitűzéseket tartalmaz, viszont a regionális adaptációval, ill. az ezekhez a tervekhez szükséges források térségi szintű rendelkezésre bocsátásával adós az Európai Unió. A fejlesztési stratégiai célkitűzések közötti szinergiák feltérképezése, kimutatása elsődrendű feladat a humán központú fejlesztés szempontjából.

A komplex megközelítés másik kiváló példája a Barca-jelentés, amelyben megjelenő főbb prioritások (gyermekek, öregedés, klímaváltozás, migráció, innováció és képességek) nagy részének fontosságát vizsgálataim is megerősítették. Az eltartási teher mind a régi, mind az új tagországok egyre égetőbb kérdése, amelyre megoldást kell találni. Véleményem szerint – ebből a szempontból – a négy szabadságjogból a személyeké, a közép-kelet-európai országok számára alapvetően káros folyamatokat indukált és indukál folyamatosan. A legszegényebb, legelmaradottabb térségekből vándorol el a képzettebb humán erőforrás, ezzel pedig a fejlődés alapvető alanyát „szakítja ki” a folyamatból. Az eltartottság kérdéskörénél szerintem tovább kell lépni a csak függőségi rátákon alapuló megközelítéseken, a témát komplexen kell vizsgálni: a foglalkoztatás, a demográfia és a migrációs tendenciák figyelembevételével.

Kutatásaim eredményeképpen kijelenthető az is, hogy a hely-alapú (place-based) fejlesztéspolitika igénye is helytálló (humán értelemben is), a közép-kelet-európai térségben főleg a volt nehézipari térségeket (főként Szilézia) érinti ezen fejlesztési

megközelítés. Úgy gondolom, hogy a térségi dinamizmus elérése érdekében a társadalmi és gazdasági folyamatok mellett az ökológiai hátrányokra is megfelelő válaszokat kell adni.

Véleményem szerint az állami szerepvállalás sem elhanyagolható a térségi fejlesztés során Közép-Kelet-Európában. Az államnak mozgatórugóként és katalizátorként kell viselkednie, elsőként az egységes, belső kohézióval bíró régiók kialakításában. Eztán ezen régiók már a saját, belső erőforrásokon alapuló (keresletorientált) fejlesztési stratégiákat hívhatnak életre, amelyek segítségével már csökkenthetők az intraregionális egyenlőtlenségek, növelhető a társadalmi részvétel mértéke, és ezzel együtt kedvező humán eredményjellemzők érhetőek el. (Főképp a fejletlen régiók esetében.) A gazdaságilag fejlettebb, versenyképesebb térségek esetében az állami beavatkozás a belső egyenlőtlenségek csökkentésére kell, hogy koncentrálódjon, míg az elmaradott régiókban a kiegyenlítésre és a versenyképesség növelésére kell, hogy ösztönözzön. Ez utóbbi célt akár a regionális fejlesztésre fordítható források a szegényebb térségbe való átcsoportosításával (a fejletlen térségeken belül) is szükséges megtennie, a további divergencia megakadályozása érdekében. Ugyanakkor fontos az általános gazdaságfejlesztési célok és a humán jellemzők kapcsolatának folyamatos ellenőrzése, a humán deficittel és szufficittel jellemezhető régiók meghatározása. Az inkonzisztens jelenségek (pl. az ír régiók¹³ esetében) érdekében beavatkozások szükségesek.

Vizsgálataim eredményeként megállapítható, hogy intézkedések meghozatala is szükséges a közép-kelet-európai országokban meglévő túlzott koncentrációs folyamatok csökkentése, a policentricitás (többközpontúság) elérése érdekében. Ezen feladat megoldásakor ugyanakkor kettős célt kell teljesíteni: egyrészt az erőforrásokat kell az elmaradottabb térségekbe juttatni, de emellett az adott országban általában egyetlen, európai szintű versenyképességgel bíró térséget sem szabad gyengíteni, versenyképességi potenciálját csökkenteni.

A tágabb európai környezet térszerkezeti sajátosságait ismertetve a közép-kelet-európai térség esetében Bécs semmiképpen sem lehet egyedüli koordinátora a régióknak, sőt véleményem szerint csak közvetítő lehet. A regionális elemzés és a szakirodalom is rámutatott arra, hogy a térség szempontjából ugyanolyan jelentős közvetítő Berlin, München, a Balti térség esetében Helsinki, vagy éppen a Balkáni térségben a történelmi folytonosságot jelentő török és görög befolyás jelensége. Ennek függvényében javasolom a regionális egyenlőtlenségek mögött fellelhető történelmi sajátosságok kimutatására irányuló kutatások folytatását.

Közép-Kelet-Európa gazdasági és humán felzárkózása tekintetében további pesszimizmus indokolt. Ahogy GLATZ (2003) fogalmaz: „az EU-nak van markáns politikai rendszere (Maastricht), védelmi politikája (NATO), gazdaság- és pénzügyi politikája (euró), most már környezetpolitikája is, de vajon mennyire erős a humánpolitikája?” (456. oldal) Az ezeréves európai integráció következtetéseit a következőképpen fogalmazza meg a szerző: „az integráció mindig is azokon a területeken volt erős, ahol a gazdasági egymásrautaltság párosult a társadalmi-kulturális integrációval is.”(455. oldal) A jelenlegi pénzügyi-gazdasági válság utáni helyzetben ENYEDI (2010) az unión belüli integrációs

¹³ Az ír régiók szerepe véleményem szerint azért is érdekes, mert mintapéldaként szokták felhozni Írországot az európai uniós fejlődésdinamika tekintetében. Ugyanakkor a gazdaság – humán fejlődés interakció hatékonysága hasonló a közép-kelet-európai régiókéhoz.

folyamatokat prognosztizálva két forgatókönyvet ismertet. Egyik a szorosabb irányba mutat (pl. a gazdasági kormányzás kérdése), míg a másik a szolidaritás és az integráció gyengülésével jár együtt. (A kétsebességes Európa.) Mindkét irány a közép-kelet-európai térség további területi differenciálódását eredményezi, amely következtében véleményem szerint a régió térbeli, társadalmi, gazdasági, kulturális és humán integrációja még várat magára.

Emiatt szükséges volna egy hasonló laza integrációs formára a közép-kelet-európai tagországok esetében, mint a visegrádi együttműködés, amely felismerve a közös érdekeket, megfelelő súlyt képviselhet a fejlesztéspolitikai döntéshozatal terén. Véleményem szerint ez az összes közép-kelet-európai országot érintené, egy, a humán fejlődést középpontba állító stratégia esetében különösen a Balti országok, Csehország, Szlovákia, Magyarország és Románia érdekeltek.

Az egészségügyi rendszer sajátosságaira, szerepére ugyan nem tértem ki az elemzések során, ennek fejlesztése is meghatározható javaslatként, hiszen a hipotetikus azonnali, kiegyenlített gazdasági-társadalmi fejlődés lehetősége (és az ezzel járó „egészség-egyenlőség” kialakulása) önmagában nem oldaná meg a kedvezőtlen közép-kelet-európai egészségi állapotot.

A humán vizsgálatok eredményeképpen bátran kijelenthetem, hogy a humán eredményjellemzők alkalmasak mind az Európai Unió, mind pedig a közép-kelet-európai térség területi különbségeinek kimutatására, így azok további vizsgálata elengedhetetlen.

Első lépésként a gazdasági és humán relációk dinamikus vizsgálatát határozom meg további elemzési célként, visszamenőleges hatállyal is. (A közép-kelet-európai országok esetében a társadalmi-gazdasági átmenet kezdetéig is.) Ennek segítségével több éven keresztül, akár tervezési ciklusonként is kimutatható a gazdaság – humán terület interakciója. Indokoltnak tartom a Human development index esetében a szigma- és béta-konvergencia vizsgálatokat is, amelyek a térségi differenciálódás kimutatásának újfajta dimenziót adhatnak, főként a rendszerváltó országok esetében.

Emellett a humán progresszió regionális adatbázisának bővítése is indokolt, pl. a bűnözés, öngyilkosságok, szubjektív jóllétet mérő, szegénységi és egyenlőtlenségi viszonyokat, ill. a döntési szabadságot kifejező (pl. a választásokon részt vettek aránya) statisztikák beemelésével.

Természetesen szükséges javasolni a további, regionális fejlődés megállapítására alkalmas kompozit-indexek megalkotását (pl. a HPI), a belső egyenlőtlenségek kifejezésének igényével együtt. Ugyanakkor, mivel „az indexek önmagukban leginkább arra jók, hogy a figyelmet fókuszálják, és a problémát egyszerűsítsék” (STREETEN 1995: 350. oldal), a folyamatok megértéséhez, szintetizálásához szükségesek a többváltozós elemzések is, az egyes humán jellemzők közötti kapcsolatrendszer szakszerű és pontos megismerése érdekében. Enélkül a humán progressziót középpontba állító fejlesztési stratégia megalapozása, elkészítése elképzelhetetlen.

A halandósági további vizsgálata is indokolt a véleményem szerint: kor, nem és halálkori megosztásban is. Érdeemes lenne a nők halandóságának, valamint a csecsemőhalandóság területi sajátosságait is kimutatni. A közép-kelet-európai országokat érintő halálkori vizsgálatok folytatása a gazdasági átalakulással kapcsolatos legyen: az intenzitást jelző külső halállokok, ill. a tbc mint „társadalmi betegség” elemzése szükséges.

AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉHEZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓK

a) Könyvek, könyvrészek

Idegen nyelven megjelent könyvek, könyvrészek

1. **Zoltán Egri** – Viktória Töröcsik – Tamás Tánczos: Regional HDI as a territorial and social differentiation index in Central Europe. 167-180. pp. In: József Káposzta CSc (Ed.): New elements and research in spatial economy. Research Institute of J. Selye University, Komárno 2009., 180 p. ISBN: 978-80-89234-72-1
2. Tamás Tánczos – **Zoltán Egri**: Study of microregions in Hungary based on the state and pace of their social and economic development. In: Economics of Sustainable Agriculture. Szent István Egyetem, Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Gödöllő. (Közlésre elfogadva, várható megjelenés 2011. második fele.)

Magyar nyelven megjelent könyvek, könyvrészek

3. **Egri Zoltán**: A humán fejlettség indexének alternatív értelmezése az európai térség országaiban. 218-239. pp. In: Dr. Kulcsár László (Szerk.): Térség – Gazdaság – Társadalom. Gödöllői Innovációs Központ Kft.; DIPO Khe. – Duna-Ipoly Határmenti Együttműködés Helyi Közössége Közhasznú Egyesület, Gödöllő – Bánk 2009., 347 p. ISBN: 978 963 9742 38 3

b) Tudományos cikkek

Idegen nyelven megjelent tudományos cikkek

4. **Egri, Zoltán** - Tánczos, Tamás: Regional progress of the Lisbon strategy objectives in the European region. Gazdálkodás Agrárökonómiai Tudományos Folyóirat, 2007. 19. különszám, 165-172. pp., ISSN: 0046-5518 index: 25 341
5. Tamás Tánczos – **Zoltán Egri**: The Testing of Williamson's Hypothesis in View of the Social and Economic Development of Microregions in Hungary. Periodica Oeconomica, 2010. October, Vol. 3. Issue 1., 48-66. pp. ISSN: 2060-9078

Magyar nyelven megjelent tudományos cikkek

6. **Egri Zoltán** - Ménes András - Tánczos Tamás: A tudásbázis és a munkaerő-piaci jellemzők regionális összehasonlító elemzése az európai térségben a Lisszaboni stratégia tükrében. Humánpolitikai szemle, 2007. február, XVIII. évf. 2. sz., 17-27. pp., ISSN: 0865-7009
7. **Egri Zoltán** – Ménes András – Tánczos Tamás – Töröcsik Viktória: A fejlődés humán és gazdasági vonatkozásai a regionális Közép-Kelet-Európában. Valóság, 2009. december, LII. évf. 12. sz., 59-74. pp., ISSN: 0324-7228 index: 25 865
8. Tánczos Tamás – **Egri Zoltán**: Differenciálódási folyamatok a magyarországi kistérségek társadalmi és gazdasági fejlettségében. Területi Statisztika 2010. május, 50. évf. 3. sz., 279-294. pp. ISSN: 0018-7828

c) Tudományos konferenciákon elhangzott előadások konferencia kiadványban megjelentetve

Idegen nyelvű

9. **Egri, Zoltán** - Tánczos, Tamás - Törőcsik, Viktória: Agriculture of the Visegrád Countries in the Central European Region. MendelNet 2006., Konferencia studentu doktorskeho studia, Mendelova Z.L.Univerzita Ekonomicka Fakulta, Brno 2006. 11. 29., terjedelem: 7 p., full paper CD kiadvány, abstract nyomtatott kiadvány, ISBN: 80-86851-62-1
10. **Egri, Zoltán** - Tánczos, Tamás - Törőcsik, Viktória: Central European Competitive Regions by the Lisbon Agenda. Rural Development 2007., The third International Scientific Conference, Lithuanian University of Agriculture, Kaunas 2007. 11. 08-10., volume 3, book 1, 56-60. pp., ISSN: 1822-3230
11. Tánczos, Tamás - **Egri, Zoltán**: Social welfare indicators and their use in territorial analysis. Rural Development 2007., The third International Scientific Conference, Lithuanian University of Agriculture, Kaunas 2007. 11. 08-10., volume 3, book 1, 140-145. pp., ISSN: 1822-3230
12. Tánczos Tamás - **Egri Zoltán** - Törőcsik Viktória: Results of the mitigation of regional development differences in Hungary, 5th International Conference for Young Researchers of Economics, Szent István Egyetem, Gödöllő 2008. 10. 13-15., Poszter prezentáció, 174-180 pp., full paper CD kiadvány, abstract nyomtatott kiadvány, ISBN: 978-963-269-071-1
13. Törőcsik, Viktória – **Egri, Zoltán** – Tánczos, Tamás: The part of the ecological footprint in the sustainable development, 5th International Conference for Young Researchers of Economics, Szent István Egyetem, Gödöllő 2008. 10. 13-15., Poszter prezentáció, 188-195 pp., full paper CD kiadvány, abstract nyomtatott kiadvány, ISBN: 978-963-269-071-1
14. **Egri, Zoltán** – Törőcsik, Viktória: Demographic challenges and their implications for the workforce market in the Eastern regions of the European Union. International Conference on Science and Technique in the Agri-Food Business, University of Szeged Faculty of Engineering, 2008. 11. 05-06., terjedelem: 7 p., abstract nyomtatott kiadvány, full paper CD kiadvány, ISBN: 963 482 676 8

Magyar nyelvű:

15. **Egri Zoltán** - Tánczos Tamás: Elmaradott vidéki térségek az Európai Unió keleti határán. Agrárgazdaság, vidék, régiók – multifunkcionális feladatok és lehetőségek XLVIII. Georgikon Napok, Pannon Egyetem, Keszthely 2006. 09. 21-22., terjedelem: 10 p., CD kiadvány, ISBN: 963 96 39 12 5
16. Törőcsik, Viktória – **Egri, Zoltán**: A geotermikus energia hasznosítási lehetőségei a Szentesi Kistérségben. Agrárgazdaság, vidék, régiók – multifunkcionális feladatok és lehetőségek XLVIII. Georgikon Napok, Pannon Egyetem, Keszthely 2006. 09. 21-22., terjedelem: 5 p., CD kiadvány, ISBN: 963 96 39 12 5
17. Törőcsik, Viktória – **Egri, Zoltán**: A geotermikus energia hasznosítása a mezőgazdaságban és a balneológiában. Az alternatív energiaforrások hasznosításának gazdasági kérdései, Nemzetközi Tudományos Konferencia, Nyugat-Magyarországi Egyetem, Sopron 2006. 11. 08.-09. terjedelem: 7 p., CD kiadvány, ISBN: 978-963-9364-82-0
18. **Egri, Zoltán** – Törőcsik, Viktória: A megújuló energiahasználat alakulása az Európai Unióban. Az alternatív energiaforrások hasznosításának gazdasági kérdései, Nemzetközi Tudományos Konferencia, Nyugat-Magyarországi Egyetem, Sopron 2006. 11. 08.-09. terjedelem: 8 p., CD kiadvány, ISBN: 978-963-9364-82-0

19. **Egri Zoltán** - Tánczos Tamás: A humán fejlettség, mint térségi differenciáló tényező Közép – Európában. I. Terület- és vidékfejlesztési Konferencia, Kaposvári Egyetem, Kaposvár 2007. 03. 2-3., 80-87. pp., full paper CD kiadvány, abstract nyomtatott kiadvány, ISBN: 978-963-06-2261-5
20. **Egri Zoltán** - Tánczos Tamás - Törőcsik Viktória: A területi különbségek vizsgálata a humán fejlettségi index segítségével. Doktorandusz Konferencia, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Miskolc 2007. 04. 25-27., terjedelem: 14 p., full paper CD kiadvány, abstract nyomtatott kiadvány, ISBN: 978-963-661-767-7, A kiemelt minősítést elnyert dolgozatok között a konferencia szervező bizottsága által nyomtatásban is megjelentetve, 14-22. pp., ISBN: 978-963-661-774-5
21. **Egri Zoltán** - Tánczos Tamás - Törőcsik Viktória: Európai regionális versenyképesség a Lisszaboni stratégia tükrében. Erdei Ferenc IV. Tudományos Konferencia, Kecskeméti Főiskola Kertészeti Főiskolai Kar, Kecskemét 2007. 08. 27-28., 125-128. pp., ISBN: 978-963-7294-63-1 ö, ISBN: 978-963-7294-64-8
22. **Egri, Zoltán** – Törőcsik, Viktória: A demográfiai folyamatok és a munkaerő-piac főbb jellemzői az Európai Unió keleti vidékein. I. Nemzetközi Környezettudományi és Vízgazdálkodási Konferencia, Tessedik Sámuel Főiskola Mezőgazdasági Víz- és Környezetgazdálkodási Főiskolai Kar, Szarvas 2007. 10. 18-19-20., 2007. Tom. 7. No. 1. 2. kötet 253-258. p., HU ISSN 1587-6179
23. **Egri Zoltán** - Tánczos Tamás - Törőcsik Viktória: Regionális jólét Közép-Kelet-Európában. Tradíció és Innováció, Nemzetközi konferencia, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Gödöllő 2007. 12. 3-5., terjedelem: 12 p., full paper CD kiadvány, abstract nyomtatott kiadvány, ISBN: 978-963-9483-85-9
24. Tánczos Tamás - **Egri Zoltán** - Törőcsik Viktória: Az indikátorok és szerepük a társadalmi és gazdasági fejlettségben, Tradíció és Innováció, Nemzetközi konferencia, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Gödöllő 2007. 12. 3-5., terjedelem: 12 p., full paper CD kiadvány, abstract nyomtatott kiadvány, ISBN: 978-963-9483-85-9
25. **Egri Zoltán** - Tánczos Tamás - Törőcsik Viktória: Kapcsolat a magyar kistérségek emberi erőforrás jellemzői és fejlesztési forrásai között. II. Terület- és vidékfejlesztési Konferencia, Kaposvári Egyetem, Kaposvár 2008. 03. 25., 68-72. pp., full paper és abstract, ISBN: 978-963-06-5394-7
26. Tánczos Tamás - **Egri Zoltán**: A hazai kistérségek, megyék és régiók fejlettségének több mutatóra épülő vizsgálata. II. Terület- és vidékfejlesztési Konferencia, Kaposvári Egyetem, Kaposvár 2008. 03. 25., 124-128. pp., full paper és abstract, ISBN: 978-963-06-5394-7
27. **Egri Zoltán** - Tánczos Tamás - Törőcsik Viktória: A térségi halandóság főbb különbségei Közép-Kelet-Európában. II. Nemzetközi Gazdaságtudományi Konferencia /Gazdasági versenyképesség - életminőség - fenntarthatóság/, Kaposvári Egyetem, Kaposvár 2009. 04. 2-3., terjedelem: 10 p., full paper CD kiadvány, abstract nyomtatott kiadvány, ISBN: 978-963-9821-08-8
28. Tánczos Tamás - **Egri Zoltán** - Törőcsik Viktória: A társadalmi és gazdasági fejlettség területi egyenlőtlenségei Magyarországon a rendszerváltástól napjainkig. II. Nemzetközi Gazdaságtudományi Konferencia /Gazdasági versenyképesség - életminőség - fenntarthatóság/, Kaposvári Egyetem, Kaposvár 2009. 04. 2-3., terjedelem: 9 p., full paper CD kiadvány, abstract nyomtatott kiadvány, ISBN: 978-963-9821-08-8